

A hideghullám gyermekei¹

A félszemű mackó (1960)

Végre férfi vagyok, siskára vágatják a hajam. A Tata havonta egyszer borotváltatni jár a frizeréhez, a pepec Gyula bácsihoz. Vele megyek, kicsit utánastuccolja a homlokomon és a fülem mögött. A kedélyes borbélyüzletben mindig várni kell, az emberek politizálnak, én meg az avított magazinokat nyálazom. Szájtátva bámulom a *Harper's Bazaar* bársonyosra lapozott oldalain az úri világ „elegáns” ruháit, hajkölteményeit és a bajszkötőt. Legközelebb majd 2001-ben találkozom igazi „divatszobrászsal”, Király Tamás mesterrel, aki a modellek testét is dauerolja. A hajviseletem még sokáig érdekelni fog: szigorúan oldalra választott, lakkal lefújtt „hitlerjugend” az elemiben, nyakszirtig érő „hippilobonc” a gimiben, szorosan hátrahúzott, bőrszíjjal összekötött, hátközépre zuhanó „niagara” hetvenöt bölcsészkarán, tüsire nyesett „hardpunk” a performanszok idején. Ma már a tar Spitzbergák és a pamacs spitz között ingadozok, de csak akkor nyírok, ha ősz szakállamról mellemre csöpög a barna sör.

Vasárnap délelőtt a mise után Tata magával visz a szecessziós városházba, a zenede és az üvegbeton „szociálni” közötti térre, ahol a gazdák találkoznak. Bekecsbundás, kalapos férfiak, akik komolyan megbeszélik a veteményt, a piaci árakat, a peronoszpóra elleni védekezést, és permetezőgép-szelepeket cserélnek egymással. Nagyapámat tisztelik, a fehér inge mindig nyakig be van gombolva. Hallgatom, mit mondanak, nem panaszkodnak, bár ők etetik fél Jugoszláviát. Körülnézek a Szabadság téren, balra gondozatlan, köríves park, leülök az egyik kopott padra, srégen a régi Tiszti Kaszinó, a Városi Könyvtár épületével. A nyolcvanas években sokszor át fogok itt sétálni Slavko² barátommal kedvenc kocsmája felé, a mail artról és a

¹ Részletek egy önéletrajzi regényből (1952–2012)

² Slavko Matković (1948–1994): szabadkai szerb költő és képzőművész. A neoavantgárd Bosch + Bosch csoport megalapítója (1969), a Vajdasági Írószövetség tagja (1977), haláláig a Városi Könyvtár antikváriumának és helytörténeti osztályának vezetője.

neoavantgárdról vitatkozva. „Látod, kiskomám – mondja szomorúan –, ez a haszontalan park kitűnően megfelelne a város íróinak. Középre, a négy sarkába állítanám a szobraikat.” Azóta már ott néz ránk Csáth Géza, Munk Artúr és Danilo Kiš bronzbüsztje, csak még egy hely üres: az övé.

Ősztől óvodába járok, a nyomasztó Szent György római katolikus templom mellé. Nem akarok itt lenni, sok az idegen gyerek, minden játék közös, uzsonnára vajgyanús vagy híglekváros kenyeret kapunk. Visszahúzódok, hiába a kedves Vali néni minden igyekezete. Rémülten kapaszkodok nagyapám kezébe, aki naponta visz és hoz, meneküljünk. „Mennünk kell, fiam – nyugtat –, meg kell ismerned másokat is.” Soha nem gondoltam volna, hogy egyszer majd én leszek az, aki ismerni akar mindenkit, mindent. Batya váratlanul vesz nekem egy hintát, magadra kell húznod a faléceket, ülve biztonságos. Ha egyedül vagyok és nem látnak, felállok rá és bolondul megpörgetem, rámcsavarodnak a kötelek, kacagva forog körülöttem az udvar. A szédülés mámora, azután egyszer leszakadok, és beverem a kobakom a bejárati út tégláiba. Mikor Londonban először látom Piet Mondrian festményeit, elismerően felnyeritek: hát neki is volt hintája, az biztos, színes kockák ugráltak a szeme előtt, mikor kizuhant, és felfedezte a geometrikus absztrakciót.

Elutazunk az ovisokkal Kranjska Gorába. Elbűvölő alpesi falucska ez az olasz–osztrák–szlovén hármashatár közelében, népszerű téli és nyári üdülőhely. Sípályái 810–1295 méter közötti magasságban fekszenek. A szakszervezet fizeti, két hét, fűtetlen turistaházban. Naponta nekivágunk a meredeknek, kettős sorban, szépen ragyog a fény, mint városom fölött, Szabadkán. Remekül érzem magam, rögtön mellém áll egy stüszisapkás srác, és megfogja a kezem. „Gyere velem – súgja a fülembe horvátul –, én sem ismerlek senkit.” Nem értem, mit mond, de azonnal megszorítom a kezét, mintha összekötne bennünket valami titkos cimboraság. Itt tanulom meg észrevétlenül, hogy nem *érteni*, hanem *szeretni* kell a másokat, bármilyen is egy kirándulás.

Szomszédaink a Mlakában tisztos szegényemberek: faluról felköltözött parasztcsaládok és néhány idős, magányos helybéli. Júliusban a cigányok loncsos öreg medvét vezetnek át a Csehország utcán, az orrában lánccos karika lóg, azzal táncoltatják. Az összecsendült felnőttek néhány dinárt dobnak nekik, mi meg fintorogva utánozzuk a mozgását. A kövér Rétiné ágyásaiból csenjünk a földiepret és a ribizlit, a botjával mérgesen integet felénk. Egyszer elcsíp, leültet vacsorázni, és odahívhatja a Tatát. Mosolyogva

iszogatnak, én meg úgy bezabálok a zsíros karajból, hogy otthon az egész kihányom. Csak čika Jozo, a morgós bunyevác terménykereskedő tehetős, neki már gumikerekű lovas kocsija van. A szemközti polgárházban lakik, hatalmas csűrök és katárcák árnyékában. Mikor nagyapám esténként zörögve áthajt vasalt fakerekűjével a Fok-patak hidján, belát az udvarába, és kalapot emelnek egymásnak. A hátsó kerítések között megbújó patakra nyílik az Erzsike tanítónő virágoskertje, és a fiával diznilendet építünk a partjára. Tiszta vizét törpe bambusz, réti sás és nagyfülű lapulevelek nötték be – ezek közé rakjuk aprólékos figyelemmel Laci druszám minden fakockáját, dobozát és két matchbox autóját. Magammal hozom a Batya napszemüvegét, azon keresztül nézzük felváltva a csodálatos Amerikát.

Életemben először berúgok. Téli víz elején családunk eladja a tehenet, öröm és bánat egyszerre, de ők csak elégedetten nevetnek. Áldomást isznak rá, koccintanak sárga borral, és amikor kikísérik a vevőket, árvaságomban kihörpintem mindenki maradék poharát. Mire visszajönnek a konyhába, kapatosan közlöm velük, hogy nagy disznóság volt elkótyavetyélni a Riksát, mert ezek a népek biztosan levágják. Kolbász lesz belőle és háziszappan, aminek utálatos a szaga és az íze is. Sétáltatnak a postáig meg vissza, többször, próbálják visszatartani a röhögést, nem fogják fel, hogy a tehenke családtag volt, két évig abrakoltuk, még én is vittem neki silókukoricát. Hogy kárpótoljanak, Anya az ünnepen beöltözik Mikulásnak, és kapok ajándékba egy fehér teddy mackót, enyvbarna gombszemekkel. Azt állítják, hogy ő a Miksa, a tehenünk tesója, adhatok neki ebédre mézet. Ez hülyeség, mert a méz ráragad az orrára, nem is kérődzik, csak hallgat, én meg jól összekennem a ruhám. Azért Jézuska ért engem, hamarosan hittanra fogok járni, és ő igazságot tesz. A Mutti, hogy ne ismerjem fel a piros maskarában, lehúzza a gyűrűjét, az asztalra teszi, a tejavásárlók pedig ügyesen ellopják. Haha!

A macit nagyon megszeretem. Bánatos pillantása követte egész utamat, és bár fiatalabb nálam, sorstársamnak tartom. Az évek lecsiszolták dús bundáját, kicsit el is koszolódott, a bőre már olyan, mint a dörzsszivacs, és valamelyik váláskor elvesztette a bal szemét. Most ott ücsörög a fiam szobájában, a világító földgömb és a legóvár mellett, a felső polcon. Kinyaklottak a végtagjai, a falnak kell támasztani, hogy egyenesen üljön, de félős tekintete számonkérő: „Mi van veled, kiszagzám?” Csak az vigasztal, hogy megtaláltuk társát, a bátor kacsát. Ballagtunk hazafelé Ábellal az iskolából, kéz a kézben, végig a lomtalanított Király utcán, beletúrtunk a kacatokba, és egy

halom ócska gyerekuha között ott lesett Mo Csing, a félszemű kacsá. Az évek lekopasztották fehér tollzatát, nagyon el is koszolódott, szárnya sincs, és valamelyik röpléskor elveszítette a jobb szemét. „Vigyük haza, apuci, vigyük!” – kiáltott fel lelkesen a kölyök, nem sejtve, hogy csak erre vártam. „Nekem is van ám egy félszemű mackóm – válaszoltam neki –, gyere, fessünk nekik új, vörös szemet, bogárkám.” Ábel hálásan magához ölelte a jövevényt, és nem volt több nyaralás, amikor tömött hátizsákjából kikanalálva ne ő figyelte volna, milyen a széljárás. A nyaka és a fara kiszakadva, lóg a bele, narancssárga talpa lebiggyedt, és talányos arcára préselődött a csőre. Állandó lakhelye a fiam ágyában lett, a feje mellett, spanjai a pufi Garfield macska és a foltos Rémszarv, a vagány. Ábel idén szeptemberben lesz tizenöt éves, lassan belenő az egyik bőrnadrágomba, karatézik, a haverokkal paintballoznak, sutyiban egyiptomi hastáncosnőket néz a neten, de még mindig számít a jóéjszakát-puszira. Meddig marad még? – gondolom, és visszanéz rám szemből Miksa, a félvak mackóbarát.

Látni Amerikát (Szabadka, 1958)

Ezúttal képregény

hárman sietünk valahová
úttalan hegyi utakon

a vezető
Asterix a gall
és én

rohanunk
nincs megállás

Asterix jókora dolmenkövet
cipel magával és nagyon
szenved tőle

én sajnálom őt de tudom
hogy nem fogja letenni bármi
történnék is

futunk tovább
ez az egész

Szakács a romvárosban (1961)

Az első óvodai évet Valika néni monstre színelőadásokkal zárja. Mindezt, amit eddig tanultunk: szavalni, énekelni, zenélni, ritmusra mozogni, felhasználni. Elképzelései a „színházról” naivak és sematikusak – ha nem volnánk kis pisisek, a jelenetek akár bájos dadaista komédiának is elmenének. A szülőkből álló közönség nem tudja, hogy sírjon vagy nevéssen rajtunk, ezért a csemetéket nagy ováció fogadja. Gyerekekkel dolgozni kötélen járás – nem ismerem Jeles András rendezésén³ kívül más sikerültet. Én szakács, kisdobos és pillangó vagyok, anya készíti otthon a jelmezeket. A szakács könnyű: állok némán és mozdulatlanul egy Obod hűtőszekrény előtt kivágott, fehér kreppgirlandokkal díszített kartondobozában, és kavarok a fakanalammal. Néha zavaromban kicsit rágcsálom is, de ez nincs

³ *Angyali üdvözlét* (Madách Imre: *Az ember tragédiája* gyerekszínészekkel). Jeles András filmje, Budapest, 1984

Klájó Adrián

Tyúkfejek, technika: akril

benne a koreográfiában. Heten alakítunk „élő babákat”: az arab, a magyar és a szerb népviseletű lányka, két tüllruhás angyal, a kéményseprő és én. A történet a papdeák és a bohóc vetélkedéséről szól, előttünk perlekednek, és hogy egyiküknek sem lesz igaza, azt hamarosan eldönti a vidám szocializmus világa. Nekem majd 2002-ben, válás utáni nyomorúságomban sikerül megtanulnom főzni. Hogy ne haljak éhen a mértéktelen pálinkaivás közben, hirtelen elhatározással veszek a Nagycsarnokban néhány kiló krumplit, lencsét, sárgaborsót és babot. Mindegyik alapja az üvegesre dinsztelt vöröshagyma, azután jöhet a kislángon való rottyogtatás és egy szalonnabőr. A barátaim szerint kitűnően főzök „kollégiumi menzák, árvaházi ebédlők és katonai étkezdék” részére.

Másodjára koncertet adunk: magyar, szerb és horvát népdalokat, megzenésített verseket. Kilenc fiú, fekete rövidnadrágban, fehér ingben és térdharisnyában. Balról jobbra: cintányér, trombita, balalajka, hegedű, gitár, klarinét, csörgő, dob és szájharmonika. Elöl áll a karmester, talpig sötétkék matrózzruhában, pálcával. Ő a legmagasabb közöttünk, igazi kapitány, mindenki irigyli. Én vagyok a legalacsonyabb. Sanyarú képpel püfölöm a festett bádogdobot, nem sejtve, hogy Günter Grass regénye⁴ lesz az öt legkedvesebb könyvem egyike. Közel negyven év múlva Gas dobolni tanította az Opál Színház társulatát. Kitalálta a „ritmikus meditációt”: ültünk a buddhista főiskola dőjójában, japán harci seizában, és konyhai edényeken kellett hurkapálcikával gyakorolni, hogy azután lábosdob-állványon és acéltraverzekon függő olajoshordókon folytathassuk. Ha véletlenül nem tud eljönni, helyettesítem és szigorú képpel püfölöm a zománcozott vaslábast.

Fura tündérmesével fejeződik be az est, az óvó néni írta, és erősen hasonlít a *Szentivánéji álmom* és a *Betlehemi történet* összemosására. A srákok lepkék, a lányok virágok. A főszerepeket a tündérkirály-pár és a nagyszakállú, kucsomás vándorpróféta játsszák, akik mindenféle ármányt elkövetnek, hogy megszülessen a megváltó trónörökös. A végén tapsvihar, a próféta kapja a legjobb színésznének járó tízdekás Pionir rizses csokit. Fáradtan állok a szélén, kórházi gézből varrt, lópisszal indigóra csíkozott ruhámban, a hátamon merevített szárnnyal, amihez Batya hozta munkahelyéről a vastag drótot. Az aranyszőke királynő az ideálom, de fél fejjel sudárabb nálam, rám se pillant. A tűzrőlpattant, formás Hóvirág viszont csillogó szemmel megpuszil, szégyellem, de mégis jobb, mint a mulya Margareta. Fölöttünk, a színpad falán Tito marsall fényképe, keményen balra néz, nem lát bennünket, de „gyöngéd keze vigyázza csöndes álmunkat”.

⁴ Günter Grass: *A bádogdob* (*Die Blechtrommel*, 1959)

Májusban elköltözünk, Tata Szabadka belvárosának peremén, a szupermodern Sugárúttól kezdődő Miloš Obilić utcában vesz új házat. Miloš a szerb népi eposzok és történelem hőse, aki az 1389-es rigómezei csatában megölte I. Murádot, a török szultánt. Nádtető, hosszú parasztházunk lesz, minden helyisége a verandás gangra nyílik, a padlást a plafonon kívül futó mestergerenda tartja. Előtte virágskert, harmincfás termő gyümölcsös, zöldségágyások és a hátsó udvarban három eperfa. Az eperfa már nagyon ritka. Régen teli voltak velük az utcák, de a Gubógyár bezárása után kivágták őket, mert beszöttek lombjukat a hernyók, és a járókelők bokáig tapostak a színes szemekben. A szamaras Jóska kocsiztatja át holminkat a városon: ő a csacsit húzza, anya és nagybátyám meg a bútorokat támogatják. Utoljára az apró dolgokat szállítjuk, futok utánuk, a rajzaimat szétfújja a szél. A házat, az otthonomat, ami még ma is a családunké, a mérgesen csaholó Buxi kuvasz őrzi. Láncon rohan a kerítés mellett, vicsorog és harapós, de engem szeret, a hátán is lovagolhatok. Ősztől már a szerbtemplom mögötti óvodába fognak íratni. Közel van, elengednek egyedül. Udvarában nagy, körbebetonozott homokozó és csenevész bokrokkal övezett domb áll. A dombot az egykor itt álló, lebombázott épület törmelékéből emelték. Télen minden kölyök az oldaláról szánkózik le az autók elé, az őrangyaloknak is remek szórakozás.

Valami durva rezgésvonalak húzódnak Jugoszlávia alatt, a dalmát partoktól egészen a Vajdaságig. A földtörténet őskorából maradt, élő repedések – évszázadonként újra és újra szétvetik a felszínt. Halált és félelmet hagynak az embereknek, melyet nem old fel sem az építés, sem a feledés. Jellemző ez az országra is, ami határtalan szabadságvágyával szembeállt a fél világgal, és százezreket temetett. Elindultunk anyával júliusban Rab szigetére nyaralni. Hosszú vonatozás a boszniai hegyeken át, és délután kiszálltunk Zadarban. Eltévesztettük a megállót, és egy romvárosba kerültünk. Zárát, a „horvát Rómát”, az egyik legjelentősebb középkori mediterrán várost a földrengés már többször porig rombolta: először 1430-ban, majd az érkezésünk előtti évben. Ott aludtunk, rémülten, alig találtunk szobát. Éjszaka egy asszony keserves, vinyogó sírására ébredtem.

Tíz napot üdültünk Rabon, mindent elfelejtve pancsoltunk, úszógumi-ban békáztam, értékes kagylókat és kavicsokat gyűjtöttem a sekélyben. Szétcúsúzdáztam a fecskémet, elől egy függőleges narancssárga csík húzódott rajta, férfiaságom vitathatatlan jele. Mutti tetszett a szállásadónk fiának, és meghívott kettőnket csónakázni. Húzta az evezőt, mosolygott, és le nem vette a szemét anya feszes melléről. Messze a parttól elkaptott ben-

nünket egy váratlan vihar, dörgött az ég, vágott a hideg bőra. A matróz felesülő izmokkal evezett és lapátolt, anyám meg csak mosolygott, és le nem vette rólam a szemét. Loptuk a szabadtéri mozit, kuncogva besliszoltunk a kerítésen át. Akkoriban az amerikai krimik és cowboyfilmek futottak, láttuk fekete-fehérben Zinnemann *Déliidőjét* és Ford *Hatosfogatát*. Viszsaúton elvesztettem a szalmakalapomat, de megtaláltam. Első találkozásom volt ez az Adriával, amit sem a La Manche csatorna, sem a török Fekete-tenger, sem az Indiai-óceán nem tudott túlszárnyalni. Mikor a fiam hatéves lett, nem volt pénzem, de eldöntöttem, hogy mindig el fogom vinni oda. Oda, ahol két hétig nincs szomorúság, csak vakító kékség és felhőtlen magány.

Szabadtéri muzsikások (1961)

Hekatomba

Szeretném lefényképezni azokat a helyeket, ahol egykor boldog voltam;
 azután a merev látványt a tárcámba tenném, öregedni.
 Ha majd bőrömet reverre koptatja mindenfajta idő,
 és a szüntelen súrlódás belül fényesre csiszol,
 ebben az ellenállás meg egyenesen állás nélküli létben
 a boldogokat fantasztikus képekkel fogom ijesztgetni.